

Umenie v ultimátnej dobe **Príspevok do diskusie časopisu Kritika & Kontext „Čo všetko je vlastne umením** **a odkiaľ berie silu pôsobiť?“**

Ladislav Kováč

Človek, živočíšny druh *Homo sapiens*, je len jedným z desiatky miliónov druhov živočíchov a rastlín, ktoré sa dnes na Zemi vyskytujú. Nevieme, koľko druhov doteraz od počiatku vzniku života pred tromi či štyrmi miliardami rokov existovalo; no je skoro isté, že viac než 99 percent druhov už vyhynulo. Vetva, ktorá viedla k súčasnému človeku, sa odštiepila od spoločnej vetvy evolúcie primátov pred piatimi až šiestimi miliónmi rokov, ale je pravdepodobné, že všetci, čo dnes žijeme, pochádzame len z malej skupiny ľudí, čo žili pred 150-180 tisícmi rokmi v africkej savane: ich potomkovia potom postupne kolonizovali celú zemeguľu.

Ako všetky iné živé tvory, aj my vnímame, precitujeme a poznávame svet okolo seba druhovo-špecifickým spôsobom. Síce zložitejším než ovocná muška alebo myš, ale predsa tiež len obmedzene ako ony, v rámci hraníc ktoré nášmu druhu vymedzil darwinovský prirodzený výber. Tieto hranice sú pre nás neprekročiteľné. Každý jav okolo nás je zrejme zapríčinený veľkým, hádam neobmedzeným počtom faktorov a my sme evolúciou nastavení tak, aby sme hľadali príčiny všetkého. Ibaže každý ľudský jedinec je spravidla schopný určiť len tri či štyri príčiny nejakej konkrétnej veci alebo udalosti: naše poznanie príčinných súvislostí je obmedzené „magickým číslom“ $3,1 \pm 1,4$. Takto si svet okolo seba sprehladňujeme, no aj ohromne zjednodušujeme. Len vďaka tomu sme ako druh dokázali až dosiaľ prežiť a len preto sme schopní vo svete účelne konať. Svoje chápanie sveta vyjadrujeme v pojmoch, ale každý náš pojem je náramnou simplifikáciou – nevyhnutne do jediného pojmu zahrňujeme hromadu samostatných entít; ak máme pre nich jediný pojem, náš pohľad na svet sa nezjasňuje, ale skôr zahmlieva. To platí aj o pojmu „umenie“.

„Magická trojka“ obmedzuje aj naše charakterizovanie človeka. Dokážeme vymenovať len tri-štyri základné ľudské charakteristiky – spravidla každý z nás rozdielne: veď preto sme sa od nepamäti medzi sebou sporili o ľudskej podstate. Ja vidím druh *Homo sapiens* odlišný od iných druhov v tom, že ľudia sú živočíchy hypersociálne, hyperemocionálne, bojzlivé a mýtofilné. Samozrejme, je to hrubé, simplexné chápanie, ale slúži mi ako užitočný raster v pohľade na spôsoby ľudského poznávania a správania a na to, čím sme ako biologický druh prešli a čo nás čaká a neminie. Tieto štyri základné charakteristiky určujú všetky ľudské potreby. Tie sú do našej prirodzenosti zabudované značne abstraktne; len ich uspokojovanie im dáva konkrétnu podobu. Ku konkretizovaniu potrieb a ich uspokojovania dochádza na troch hierarchicky navrstvených úrovniach (ani tu „magická trojka“ nepustí): ľudské potreby a ich uspokojovanie sú primárne (biologické), sekundárne (kultúrne) a terciárne (transcendentné). Takto hierarchicky rozložené ich už videl v druhej polovici 20. storočia Abraham Maslow.

Výtvary heterogénnej ľudskej aktivity, ktoré zjednodušene nazývame „umením“, slúžia uspokojovaniu ľudských potrieb na všetkých týchto úrovniach. V savane šlo o uspokojenie potrieb primárnych; zhruba pred 30-40 tisíc rokmi sa vynorili potreby sekundárne a terciárne; ako sa civilizácia rozvíjala, sekundárna a terciárna úroveň získavali na váhe. V našej dobe sa to mení, trend sa obracia. Civilizácia, a s ňou aj evolučný osud ľudského druhu, vstúpili do záverečnej, ultimátnej fázy; sekundárne a terciárne potreby sa oslabujú, napriek vysokej úrovni vedeckého poznania a technických možností ľudstvo ako by sa vracalo na úroveň

savany. Príčiny sú tri. Prvá príčina je všeobecne biologická: evolúcia každého druhu je určená počiatočnými podmienkami, tie sú základmi, na ktorých stavia jeho ďalšia evolúcia, ale ktoré ju aj definitívne obmedzujú a rozhodnú o dobe životnosti každého konkrétneho druhu. Druhá príčina je špecifická pre povahu evolúcie druhu *Homo sapiens*: človek je jediný živočích ktorého evolúcia vybavila sebauvedomením. Každý jedinec si uvedomuje svoje emócie a precitňuje ich v podobe bolesti a príjemnosti. Emocionálna evolúcia urobila z človeka jedinečného hedonotropného živočícha, ktorý sa usiluje o minimalizovanie svojej osobnej bolesti a maximalizovanie príjemnosti. Honba za príjemnosťou mení zmysluplné ľudské činnosti na „krátke spojenie“ bez ohľadu na to, či to pretrvanie ľudského druhu prospieva, alebo škodí. Technické prostriedky nám poskytli účinnú antikoncepciu a v tom nás „odbiologizovali“; ony tiež nám umožňujú už nie iba tlmiť, ale aj odstraňovať každú telesnú, a čoskoro možno aj duševnú, bolesť. Treťou príčinou je trhová ekonomika, ktorá po tom, ako dokázala bojzlivému živočíchovi zaistiť existenčné bezpečie a uspokojovať všetky základné biologické potreby, sa naplno zmocnila ľudskej hedonotropie. Ona z diel umenia robí konzumný tovar, umenie ako celok premieňa na zábavu – na obzore je vidina, ktorú už pred štvrt' storočím prorocky predvídal Neil Postman: „uzabávanie sa k smrti“.

Nemyslím si, že je v ľudských silách tento evolučný trend zastaviť. Trhová ekonomika úspešne parazituje na ľudskej hedonotropii – a zmeniť tento fakt nedokážeme. Veľká väčšina bojzlivých ľudských živočíchov sa už nemusí báť neznámych síl prírody – mýtofilia sa oslabuje; hypersociálnosť zbavená mýtofilie sa stáva „bezchrbticovou zmäkčilosťou“ (Giovani Sartori); a hyperemocionalita získava nádorovú podobu slepej a nezabrzditelnej honby za slasťou.

Napriek tomu vidím tri dôležité poslania umenia v ultimátnej dobe: Po prvé, v tesnom kontakte s vedou zvyšovať objektívne poznanie situácie v akom sa ľudstvo nachádza a pomáhať znášať sociálne turbulencie, ktoré ultimátna doba so sebou prináša. Po druhé, slúžiť osvieteným jedincom na rozvíjanie, kultivovanie a uspokojovanie sekundárnych a terciárnych potrieb – bohužiaľ, pôjde o službu len nepatrnej menšine z celej ľudskej populácie, ktoré takéto potreby bude naďalej mať. Po tretie, stále viac plniť funkciu „hudby k ohňostroju“: pridávať ultimátnej fáze evolúcie druhu *Homo sapiens* charakter kantovskej vznešenosti, šíriť posolstvo, že život ľudského jedinca i druhu sa naplňuje a dostáva zmysel a hodnotu iba tým, že je krátkodobým dejstvom v časovo i priestorovo bezhraničnej dráme vesmíru.

Art in the ultimate era

References

1. Kováč L (2009) Causal reasoning: the „magical number“ three. *EMBO Rep.* 10, 418
2. Maslow AH (1971) *The father reaches of human nature*. New York: Penguin
3. Sartori G (2002) *Pluralismo, Multiculturalismo e Estranei*. Milan, Italy: Rizzoli
4. Postman N (1985) *Amusing ourselves to death. Public discourse in the age of show business*. Chicago: The University of Chicago Press.